

معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی

در قرون وسطی یاد می‌کند، در سرزمین‌های اسلامی از اسپانیا تا هند مورد بررسی قرار می‌دهد و در بین نواحی مختلف سرزمین‌های اسلامی ایران و مصر را به عنوان منابع اصلی الهام معماری در سراسر جهان اسلام معرفی می‌کند. برخلاف روش مرسوم در بسیاری از آثار مربوط به معماری اسلامی که در تألیف آنها از روش ترتیب زمانی و دوره‌های تاریخی یا روش تقسیم منطقه‌ای استفاده شده، هیلن براند در تألیف کتاب خود از گونه‌شناختی استفاده نموده و به بحث روند تکاملی از انواع بناهای اسلامی مثل مسجد، مناره، مدرسه، آرامگاه، کاروانسرا و کاخ پرداخته است. وی در کنار آن ضمن ارائه‌ی تحلیلی از معماری اسلامی، به تزینات مصالح و فنون سازه‌ای بناهای اسلامی پرداخته و سعی می‌کند نشان دهد که به علت اقتضای نیازهای جامعه‌ی اسلامی، معماری اسلامی بیش از آنکه به تزینات بنا اهمیت دهد، به علت رویکرد کاربردی آن، بیشتر به فضا در بناها تأکید داشته است. وی برای اثبات این ادعا، به ارائه‌ی تصاویر ترسیمی و سه بعدی زیادی از بناها پرداخته است.

وی هدف خود را از تألیف کتاب، بررسی معماری اسلامی پیش از دوران مدرن در گستره‌ی قلمرو اسلامی از اسپانیا تا افغانستان و ذکر

۱- معماری اسلامی: فرم، عملکرد و معنی، رابرت هیلن براند، ترجمه‌ی ایرج اعتصام، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۲- معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی، رابرت هیلن براند، ترجمه‌ی باقرآیت الله زاده شیرازی، تهران: روزنه.
هنر معماری اسلامی از حوزه‌های مورد علاقه‌ی متخصصان هنر و اسلام‌شناسان غربی در خلال نیم قرن گذشته است که بخش قابل توجهی از آثار به وجود آمده در غرب، در زمینه‌ی فرهنگ و تمدن اسلامی، از نیمه‌ی دوم قرن بیستم به بعد را به خود اختصاص داده است. از جمله این آثار، کتاب «معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی» است که توسط پروفسور رابرت هیلن براند استاد هنر اسلامی دانشگاه ادینبورگ اسکاتلند تألیف و در سال ۱۹۹۴ به وسیله‌ی انتشارات دانشگاه ادینبورگ به طبع رسیده است. این کتاب که نتیجه‌ی ۳۰ سال پژوهش و سفرهای تحقیقاتی نویسنده است، از جمله جامع‌ترین کتاب‌هایی به شمار می‌رود که در زمینه‌ی هنر معماری اسلامی در غرب نوشته شده است.

مؤلف روند تکاملی معماری اسلامی را در یک دوره‌ی هزار ساله (۸۱ - ۱۱۱۲ هـ / ۷۰۰ / ۱۷۰۰ م) که از آن با عنوان معماری اسلامی

گونه‌های مختلف بناهای اسلامی عنوان کرده و بر همین اساس به بررسی حدود هزار بنا، از آثار معماری اسلامی در سرزمین‌های اسلامی پرداخته است. هیلن براند سال ۱۱۱۲ هـ. / ۱۷۰۰ م. را پایان دوره‌ی معماری اسلامی در نظر گرفته و علت آن را هم‌زمانی افول سبک‌های معماری در سرزمین‌های اسلامی با دوره‌ی انحطاط سیاسی و فرهنگی جهان اسلام ذکر می‌کند.

کتاب از هفت بخش و یک پیش‌گفتار و تقدیر تشکیل شده است. نویسنده، در بخش اول تحت عنوان هدف تحقیق - مسائل و رویکردها به بررسی حوزه‌ی زمانی، معضلات ذاتی، اصطلاح‌شناسی، زیبایی‌شناسی اسلامی، سلسله مراتب، نمادگرایی، محیط شهری، عوامل جغرافیایی و اقلیمی، ابهام در فرم و تزیینات و منابع نوشتاری می‌پردازد و هر یک از بخش‌های دیگر را به یکی از انواع و عناصر اصلی معماری اسلامی یعنی مسجد، مناره، مدرسه، آرامگاه، کاروانسرا و کاخ اختصاص داده است.

مسجد: مقدمه، تعریف، خاستگاه مسجد، آیین نماز، خانه‌ی حضرت محمد(ص)، مسجد و مسجد جامع، نوآوری‌ها، اجزای بنای مسجد مانند محراب...، کاربردهای جنبی مسجد، کاربردهای مذهبی روزافزون بر معمول، کاربردهای ویژه مسجد، قداست روزافزون مسجد، مشکلات طبقه‌بندی، مساجد عربی، مساجد ایران، سنت ترکی و خصوصیات طرح مسجد.

در این بخش که به مهم‌ترین بنای اسلامی یعنی مسجد اختصاص یافته است، روند تحول این بنا از زمان ساخت مسجدالنبی، خانه‌ی پیامبر (ص) شروع و به بررسی مساجد در شرق و غرب

جهان اسلام می‌پردازد و با اشاره به تأثیرپذیری سبک‌های مختلف از همدیگر، سه سبک مساجد عربی، ایرانی و ترکی را به عنوان سبک‌های عمده‌ی معماری اسلامی دانسته که با اندکی تسامح، تمامی بناهای مساجد در دنیای اسلام را دربر می‌گیرد.

مناره: مقدمه، موقعیت برج‌ها یا مناره‌های اولیه، ریشه‌یابی لغت، شکل مناره‌های اولیه، مناره در ایران، مناره‌های هند و پاکستان، مناره‌های ترکیه و مناره‌های مصر.

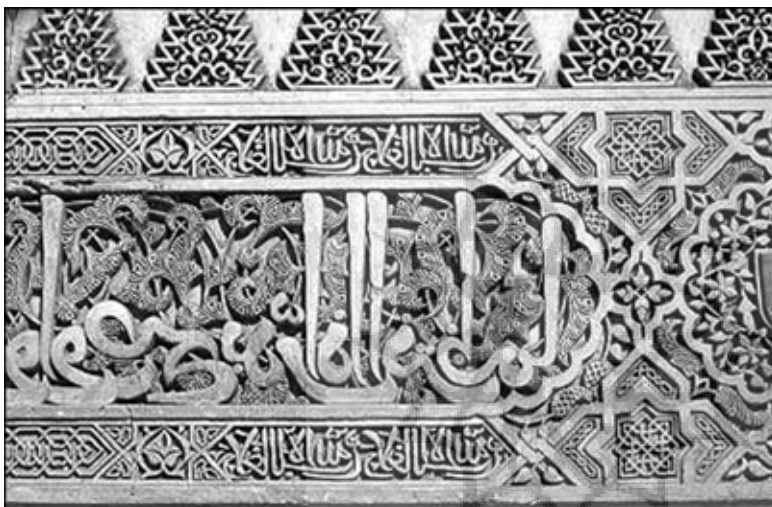
هیلن براند در این بخش زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری مناره‌ها و مفاهیم و کارکردهای آن در طول تاریخ را مورد بررسی قرار داده و به ساختار و ابعاد و اندازه‌های مناره و موقعیت آن نسبت به مسجد پرداخته و مقایسه‌ی تصویری جالبی از ۲۵ نوع مناره (ترجمه‌ی اعتصام، ۷۲ - ۷۱، ترجمه‌ی آیت‌الله زاده، ۳۱ - ۱۳۰ با طرح‌ها و ابعاد مختلف به عمل آورده است.

مدرسه: تاریخچه اولیه‌ی نوع بنا، مدرسه‌های حکومتی در دوران اولیه‌ی سلجوق، موارد اشکال: مدرسه‌های دوره‌ی پیش از ایلخانی در قلمرو ایران، مدارس اولیه‌ی خاور نزدیک، نظریه‌ی کرسول، مدرسه‌های سوریه‌ای، مدرسه‌هایی در مصر و یمن، مدرسه‌های آناتولی، عملکردهای

مشترک مساجد و مدرسه‌ها، خانقاه، مدرسه‌های عراقی و مدارس مراکشی.

در این بخش تاریخچه‌ی اولیه‌ی بنای مدرسه به عنوان نهاد آموزشی در جهان اسلام و ریشه‌های معماری آن مورد بحث قرار گرفته و نحوه‌ی شکل‌گیری و تحولات ساختمانی و معماری مدارس در ایران به عنوان زادگاه و کانون اصلی مدارس و سپس سایر کشورهای اسلامی در دوره‌های مختلف بررسی و با شرح طرح‌ها و مشخصات تعداد زیادی از مدارس در سرزمین‌های اسلامی، تصویر بسیار روشنی از محتوای معماری مدرسه ارائه شده است.

آرامگاه: رسوم و قوانین در جهان اسلام، ریشه‌های پیدایش آرامگاه، واژه‌های اسلامی آرامگاه‌ها، نقش آرامگاه در اسلام، قالب یا فرم آرامگاه‌های اسلامی، طیف اشکال آرامگاه در قرون وسطی، آرامگاه‌های

ایران، جنبه‌های مذهبی و نمادین آرامگاه، آرامگاه‌های آناتولی و مقبره‌های مصر و سوریه. هیلن براند در این بخش ابتدا با اشاره به رسوم تدفین در جهان اسلام نشان داده است که در آغاز، نه تنها ساختن بنا بر روی قبور مرسوم نبود، بلکه تقبیح هم شده بود.

وی به دنبال یافتن علت وجود تعداد بی‌شمار آرامگاه‌ها در شهرها و روستاهای کشورهای اسلامی به این نتیجه می‌رسد که نقش آرامگاه در جهان اسلام تنها به مکان تدفین و یادبود محدود نمی‌شود و کارکردهای مذهبی و اجتماعی مختلفی را در جامعه‌ی اسلامی قرون وسطی بر عهده داشته است. هم‌چنین در این بخش، انواع مختلف آرامگاه‌ها در حالت برجی شکل، گنبددار و آرامگاه‌هایی که دارای مدرسه و مسجد نیز بودند، معرفی و بررسی شده‌اند.

کاروانسرا: عملکرد، ریشه‌شناسی، ریشه‌های معماری، کاروانسراهای شهری و روستایی، کاروانسراهای اوایل قرون میانی در دنیای ایران، کاروانسراهای سلجوقی در آناتولی، کاروانسراهای سوریه قرون میانی، کاروانسراهای عثمانی، کاروانسراهای پسامغولی در ایران، کاروانسراهای متأخر عراقی، عملکرد کاروانسرا، نظام ارتباطات در امپراتوری مغول،

انگیزه‌های مسافرت، سفر کاروان.

مؤلف این بخش را با تعریف کاروانسرا به عنوان ساختمانی که کاروان را در خود جای می‌دهد، شروع و آن را قاعده‌مندترین بنای اسلامی معرفی می‌کند که معمولاً پلانی مربع یا مستطیل شکل داشته و دارای یک ورودی پیش‌آمده‌ی عظیم و برج‌هایی در چهارگوشه و وسط آن است. سپس به ترتیب به مباحث ذکر شده در بالا می‌پردازد و کارکرد کاروانسرا را در ایران و آناتولی و دیگر سرزمین‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد.

کاخ: مشکلات طبقه‌بندی، انواع کاخ، آثار هنری بی‌نظیر، اقامتگاه‌های والیان اموی در سوریه، کاخ‌های اداری و مسکونی در عراق

دوره‌ی عباسی، کاخ‌های قرون میانی در سرزمین ایران کاخ‌های آناتولی، کاخ‌های متأخر قرون میانی در سوریه و عراق، کاخ‌های متأخر قرون میانی در نیای ایرانی، کاخ‌های قرون میانی در مصر، کاخ‌های مغرب، کاخ‌های سسیلی، کاخ‌های اسپانیا و توپقاپوسرای استانبول.

نویسنده در ابتدای این فصل به ارائه‌ی دلایل مشکل بودن طبقه‌بندی کاخ‌های دوره‌ی اسلامی می‌پردازد و پس از آن انواع مختلف کاخ را معرفی کرده و بررسی تفصیلی کاخ‌های مختلف اسلامی را مورد توجه قرار می‌دهد.

از ویژگی‌های اصلی این کتاب استفاده از تصاویر و عکس‌های بسیار زیاد در داخل متن و آخر کتاب است و مؤلف برای گردآوری و وارد کردن آنها به صورت منظم در متن کتاب، زحمت بسیاری کشیده است و به اذعان وی در پیش‌گفتار، انجام این کار بیش از نوشتن خود متن به طول انجامیده است. وی علاوه بر تصاویر بناهای مشهور، به ارائه‌ی تصاویر بسیاری از بناهای ناآشنای اسلامی پرداخته و با این کار سعی کرده است تا کمیت و تنوع بسیار زیاد آثار بر جای مانده معماری اسلامی را نشان دهد. بر همین اساس، حدود ۱۶۰۰ تصویر از بناهای مختلف را در کتاب ارائه داده است که ۳۰۲ تصویر از آنها به صورت عکس و ۱۲۴۹ تصویر

شامل تصاویر ترسیمی نقشه‌های سه بعدی و نقشه‌های کف و پلان بناهاست. از این تعداد ۲۸۶ تصویر، به صورت ترسیم سه بعدی است که برخی از آنها برای این کتاب ترسیم شده‌اند و تعدادی هم از منابعی که دسترسی به آنها به آسانی میسر نیست، انتخاب گردیده‌اند. وجود این تعداد از تصاویر در کتاب، آن را به صورت کتابی مرجع درآورده است که خوانندگان را از مراجعه به کتاب‌های دیگر بی‌نیاز می‌کند. نکته‌ی قابل توجه درباره‌ی تصاویر این است که کلیه‌ی عکس‌ها در متن کتاب ارائه شده حال آنکه، برخی از ترسیم‌ها در خلال متن و تعداد زیادی از آنها در پایان کتاب به صورت گروه‌بندی شده آمده‌اند تا مراجعه و ارزیابی ویژگی‌های آنها به سهولت صورت گیرد.

مؤلف از ارائه‌ی ارجاعات در متن کتاب خوداری نموده و تنها به ارائه‌ی برگزیده‌ای از منابع به صورت موضوعی در پایان کتاب بسنده کرده است. وی علت این کار را نگارش این کتاب برای استفاده دانشجویان و آماتورها و پیروی از روش سلسله کتاب‌های بررسی‌های اسلامی دانشگاه ادینبورگ عنوان کرده است.

براساس مقدمه مؤلف بر ترجمه‌ی فارسی، ترجمه‌ی آقای اعتصام نخستین ترجمه‌ای است که از این کتاب صورت گرفته است.

یکی از محاسن بارز ترجمه‌ی دکتر اعتصام این است که برابر نهاده‌های ترجمه‌ی ایشان به صورتی انتخاب شده‌اند تا معانی مورد نظر مؤلف به خوبی به خواننده‌ی فارسی زبان انتقال پیدا کند. وی در انجام این کار هم تا حد بسیاری موفق شده است تا جایی که در مواردی با پیش چشم داشتن این

ترجمه ترجمه‌ی آقای آیت‌الله‌زاده شیرازی قابل فهم‌تر است. حسن دیگر کار ایشان آن است که مقدمه‌ای در ۶ صفحه بر کتاب افزوده‌اند و در آن علاوه بر معرفی نویسنده به معرفی اجمالی بخش‌های کتاب نیز پرداخته‌اند. اما ذکر چند نکته خالی از فایده نخواهد بود.

- مترجم محترم در ترجمه پاراگراف بندی کتاب را رعایت نکرده‌اند و در اغلب موارد پاراگراف‌های متن اصلی را به دو، سه پاراگراف و در مواردی بیشتر تقسیم کرده‌اند.

- معادل میلادی تاریخ‌های ذکر شده حذف نگردیده و تنها به صورت هجری ذکر شده‌اند که در این صورت باید در مقدمه یا به صورت پاورقی به آن اشاره می‌کردند.

- مؤلف در خلال متن و در بحث از بناها با آوردن شماره تصویر ترسیمی (در این ترجمه به نقشه‌های خطی) که در پایان کتاب آمده است، خواننده را به آن ارجاع می‌دهد که تأثیر زیادی در فهم توضیحات متن دارد ولی بدون ذکر دلیل، شماره‌های ارجاعی حذف و با این کار تصاویر ترسیمی آخر کتاب بدون شرح و توضیح مانده‌اند.

- هم‌چنین ترجمه‌ی برخی اسامی بناها و مکان‌ها از انگلیسی به فارسی نیازمند بازنگری است.